

О.Я.САВЧЕНКО,
дійсний член НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор
(м.Київ)

Художні твори Василя Сухомлинського для дітей як джерело виховання цінностей

У статті висвітлено роль рідного слова як виразника національних і загальнолюдських цінностей: вічності і цінності життя, відносності часу і простору, гуманізму і толерантності, етики поведінки, краси, любові до рідної землі, Батьківщини тощо. Розкрито джерела літературної творчості педагога; рекомендації щодо застосування художніх творів В.Сухомлинського на уроках читання.

Ключові слова: цінності, літературна творчість В.О. Сухомлинського, виховання словом, тематика творів для дітей, уроки-роздуми, уроки-діалоги.

У сучасному світі нарощуються кризові явища у сфері людських відносин, все гострішими стають проблеми з утвердженням загальнолюдських і національних цінностей. Це стосується як країн з „молодою демократією”, так і тих, які мають репутацію розвинених.

Розвиток високих технологій, швидкі темпи виробництва товарів, поряд з позитивами, сприяють формуванню суспільства споживачів, де у гонитві за новими товарами, послугами, насолодами чимало людей забувають про свою людську сутність.

У 21 столітті людство постало перед цивілізаційною кризою, зумовленою перш за все невідповідністю темпів розвитку матеріальної і духовної культури, що спричинює дегуманізацію людського суспільства. І як свідчать події останнього часу цей розрив стає загрозою виживання людини як у духовному, так і екологічному вимірах. Тому все більшої актуальності набувають пророчі настанови В.О. Сухомлинського, висловлені наприкінці 60-х років минулого століття: „Світ вступає в століття Людини. Більше, ніж будь-коли, ми зобов’язані думати тепер про те, що ми вкладаємо в душу людини”. Найважливішими завданнями вчителів педагог вважав: ...по-перше, дати учням певний запас знань, а по-друге, навчити своїх вихованців постійно, все життя поповнювати і збагачувати свої знання, навчити *самостійно користуватися цінностями із скарбниці людської культури* (курсив наш). Якщо здійснення першого завдання стало предметом постійної уваги школи і громадськості, то до другого мало хто ставиться серйозно. А втім саме від його здійснення, – підкреслював учений, – величезною мірою залежить майбутній розвиток особистості, багатство відносин між людьми [1, с.252].

У вихованні цінностей загальнолюдської культури педагог вважав незамінною роль рідного слова. Переконаність Василя Олександровича у великій силі слова, як могутнього інструмента виховання цінностей, ґрунтувалася на тому, що він сам чудово володів українською мовою, умів захопити своїми думками усіх, хто спілкувався з ним, слухав, читав його твори.

У спадщині педагога знаходимо низку статей про могутню силу слова: „Слово вчителя у моральному вихованні”, „Слово до спадкоємця”, „Слово до батьків”, „Слово до учнів” (див. зміст 5 тому) та ін. Виховна сила слова, за Сухомлинським, залежить від педагогічного світогляду вчителя і його комунікативної культури. Ці дві умови тісно зв’язані. У працях педагога йдеться про різні аспекти комунікативної культури вчителя: любов до рідної мови, етика спілкування, багатство мови, точність, виразність, залучення усної народної творчості, виховання у дітей захоплення красою української мови та ін.

Василя Олександровича турбувало те, що „... уміння виховувати словом було і – поки що, на жаль, залишається ахіллесовою п’ятою теорії і практики нашого виховання. Слабкість багатьох, дуже багатьох учителів у тому, що слова їх не доходять до тих, до кого вони звернені...” [1, с.251]. Тому вчений радить учителям „... якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник у дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу” [1, с.7].

Як же „запалити цей вогник” у дитячих очах, як розкрити дитячу душу до добра, краси, справедливості? Спираючись на свій величезний педагогічний досвід, глибоке розуміння світу дитинства, знаючи безмежну довіру дітей до вчителя, Василь Олександрович поступово створює **авторську педагогічну систему виховання і розвитку молодших школярів засобами художнього слова, яке він уважав найкращим виразником складних морально-етичних ідей.**

Ця система була інноваційним явищем педагогічної дійсності того часу, вона стимулювала інноваційний рух вчителів початкових класів впродовж наступних десятиліть. Назвемо основні ознаки, які її характеризують.

1. Передусім інноваційною була методологічна позиція педагога, який відійшов від класової моноідеології і шукав гуманістичні засоби „піднесення особистості” навіть найменшого вихованця у складних умовах сільського життя. Результатом його методологічної рефлексії стало переконання, що прийняття загальнолюдських цінностей дітьми не повинно відбуватися через диктат вимог і примусу. Звернення до їхніх почуттів, народження думки у діалозі з вчителем, з ровесниками, спільне осмислення життєвої ситуації – ось ґрунт для щирих дитячих слів, роздумів, залучення їх до співтворчості, заохочення морального вчинку.

2. Інноваційним явищем постала змістова основа педагогічної системи, тобто ті художні твори, які прояснювали дітям сутність найважливіших цінностей життя, орієнтували у життєвих смислах. Як відомо, на той час до дитячих бібліотек переважно потрапляла література, що ілюструвала цінності класового, закритого суспільства.

В.О. Сухомлинський вперше у радянській педагогіці почав створювати *філософію для дітей*. Підкреслимо, хоча йдеться про філософію для дітей, але за змістом, глибиною і обсягом охоплення понять, вона зовсім не дитяча, бо у змісті творів розкриваються тією чи іншою мірою загальнолюдські, національні, колективні, індивідуальні цінності життя і філософські смисли.

Конкретизуємо це положення, звертаючись до творів В.О. Сухомлинського. В них на зрозумілих дитячому мисленню сюжетах розкриваються смисли найважливіших духовних скарбів людства: любов до матері, цінування життя, пошанування старших, бережливе ставлення до природи, зв'язок із своїм родоводом, своєю Батьківщиною, любов до рідної мови, книги як джерел мудрості та ін.

У багатьох творах розкривається значущість моральних цінностей в контексті близьких для дітей життєвих ситуацій спілкування з ровесниками та іншими людьми у найближчому оточенні. Їх зміст є дуже важливим для набуття дітьми соціального досвіду, розвитку моральних почуттів (співпереживання, милосердя, доброти, турботи, розкаювання), відповідальності, прогнозування наслідків своїх вчинків. В.О. Сухомлинський писав: „Не можна відгороджувати дітей від навколишнього світу кам'яною стіною. Не можна позбавляти учня радощів духовного життя. Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, фантазії, творчості. Без цього вона засушена вітка” [2, с.67-68]. Саме тому таке велике значення надавав педагог урокам мислення у природі, створенню дітьми описів, казок. „За роки навчання в початковій школі я тисячу разів воджу своїх вихованців до джерел краси. Це уроки бачення прекрасного. Діти вчать бачити, вслухатися в музику навколишнього світу, розуміти його, милуватися ним”, – пише Василь Олександрович [3, с.410].

3. Органічний зв'язок змісту творів з життям: з усною народною творчістю, з народними традиціями, рідною природою, побутом українського села, родини. Цей зв'язок увиразнює виховну ідею. Він виявляється різнопланово: у тематиці творів, у виборі дійових осіб, використанні слів-символів української мови. Прокоментуємо останнє положення, звертаючись до змісту творів. Наприклад, ідейний задум автор передає через такі слова – образи рослин: *барвінок, верба, тополя, вишня, дуб, калина, квітка, конвалія, ромашка, трава, яблуко*, які дуже часто використовуються у фольклорі.

Яким багатозначним і новим постає в уяві дитини образ яблука у творах: „Яблуко з осіннього саду”, „Яблунька і літо”, „Яблуко на верхівці”, „Бабусина яблуня”, „Зламана яблунька”, „Яблуко для бабусі”, „Червоне яблечко на вершині яблуні” та ін. Через цей знайомий кожній дитині образ Василь Олександрович залучає дітей до осмислення найважливіших морально-етичних цінностей: добра, відповідальності, обов'язку, любові до матері, працелюбності. Так само проникливо звертається педагог до дітей, будуючи сюжети творів, використовуючи інші слова-символи української мови: *серце, людина, совість, соловей, криниця, сонце, поле, коліска, лелека, ластівка, рушник, зозуля*. Кожне з цих слів наче асоціативний код народної пам'яті і моралі. Неважко помітити, що вони є інструментами народної педагогіки, які часто використовуються у казках, прислів'ях, загадках, піснях.

Засвоєння слів-символів розвиває дитяче мислення разом з інтелектуальними, моральними і естетичними почуттями, розкриває малюкам джерела виникнення думки і слова. „Я тисячу разів переконувався: без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розвиток дитини” [2, с.47]. Особливого значення педагог надавав народним казкам. „Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. І не тільки пізнає, а й відгукується на події і явища навколишнього світу, виявляє своє ставлення до добра і зла. З казки бере дитина перші уявлення про справедливість і несправедливість” [2, с.177].

4. Сюжет і структура творів В.Сухомлинського для дітей відрізняються низкою художніх особливостей, які засвідчують їхню самобутність, образне втілення чіткої виховної ідеї. Зауважимо основне.

Майже в усіх творах (оповіданнях, казках, етюдах) сюжет дуже чіткий, читач може відразу зрозуміти, де, коли і як довго відбувалась подія; скільки дійових осіб; хто вони. Основою сюжетів є опис короткотривалих ситуацій спілкування і взаємодії між дітьми, дитиною і батьками, учнями і вчителями, між казковими істотами тощо, у процесі якого постає значуща морально-етична або пізнавальна проблема. Націленість сюжету на таку проблемність часто підказують заголовки текстів. Наприклад, „Чому не вішаєте цього рушника, матусю?“, „Чого це дідусь такий добрий сьогодні?“, „А хто ж вам казку розповідає, бабусю?“, „Скажи людині: „Здрастуйте!“, „Найдорожче“, „Найкрасивіше і найпотворне“, „І чого це так?“, „Чому голуби прилетіли до Олега?“, „Як Павлик списав у Зіни задачу“, „Чия ж така правда“, „Кінь утік“, „Народження егоїста“ та ін. Разом з цим маємо відзначити, що моральна ідея не завжди визначається автором у тексті. У багатьох творах вона є прихованою, її сутність мають виявити читачі самостійно „у діалозі“ з автором.

Дуже важливою характеристикою текстів є їх психологізм, діалогічність. Це надає динамізму, доступності і емоційності сприймання їх змісту. Чому ж Василь Олександрович зосередився на такій формі викладу? З нашого погляду, саме такий спосіб втілення авторського задуму є оптимальним. Це дозволяє, по-перше, врахувати психологічні особливості пізнавального, мовленнєвого, емоційного розвитку дітей 5–10-річного віку, яких педагог достеменно знав; по-друге, донести головну думку доступно і переконливо; по-третє, у процесі опрацювання текстів можна використати такі прийоми активного навчання як читання в особах, драматизація, доповнення, продовження сюжету та ін.

5. Високий виховний і розвивальний потенціал художніх творів В.О. Сухомлинського для дітей все більше привертає увагу вчителів, вихователів, авторів підручників, батьків. Збірки цих творів Василя Олександровича широко використовують як у школі, так і в дошкільних закладах.

Працюючи у цьому напрямі впродовж тривалого часу, ми прагнули побудувати систему впровадження літературної спадщини педагога у зміст і методику предмета читання у 2–4 класах шкіл з українською мовою навчання. Вона передбачала передусім обґрунтування переліку творів, які необхідно відібрати для засвоєння учнями сутності базових цінностей життя. Всього відібрано і включено у зміст підручників 28 текстів, які є основою для сприймання і розуміння учнями таких цінностей: вічності і цінності життя відносності часу („Як же все це було без мене?“), призначення людини („Який слід повинна залишити людина за землі“, „Навіщо кажуть спасибі“), любові до Батьківщини („Дідова коліска“), совісті („Чого ж ти вчора не шукав моїх окулярів?“), „Кінь утік“, „Соромно перед соловейком“, „Як Павлик списав у Зіни задачу“, „Як Наталя в Лисиці хитринку купила“), доброти, милосердя („Горбатенька дівчинка“, „Усмішка“, „Про що думала Марійка“, „Покинута кошени“, „Красиві слова і красиве діло“), толерантності, права кожного на повагу і життя („Соловей і Жук“), цінність і краса праці („Найкраща лінійка“, „По волосинці“, „Гвинтик“), цінність і краса природи („Як змінюється колір снігу“, „Камінь“, „Синій світ“, „Сергійкова квітка“), цінність знань („Спляча книга“, „Горбчик і вогонь“, „Суперечка двох книг“), цінність і краса творчості („Я хочу сказати своє слово“, „Співуча пір'їнка“, „Що таке Школа під голубим небом“).

Кожна казка, кожне оповідання В.О. Сухомлинського, що включене до підручників, є основою для різнобічного виховання і розвитку читачів, спонукає їх до оцінювальних суджень, дає імпульс для саморозвитку. Важливо будувати уроки за цими творами як *уроки-діалоги*, *уроки-роздуми*, не допускати поспішних оцінних суджень, а залучати дітей до рефлексії, актуалізувати їхній життєвий досвід, придумувати для уроків емоційні девізи тощо [6, с.292-299].

У підсумку зазначимо, що літературно-художня спадщина В.О. Сухомлинського має величезний потенціал для виховання у молодших школярів найважливіших загальнолюдських і національних цінностей. Ці твори необхідно системно і цілеспрямовано використовувати на різних уроках у початковій школі. За нашим переконанням, на засадах цих цінностей має будуватися наступність у вихованні і розвитку дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сухомлинський В. О. Народний учитель / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5 т. – К. : Рад. шк. – Т. 5. – Статті. – 639 с.
2. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 5–279.
3. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 147–416.
4. Сухомлинський В. О. Вічна тополя: казки, оповідання. Етюди: Для молод. шк. віку / Упоряд. О. Сухомлинської; заг. ред., передм. Д. Чередниченка. – К. : Генеза, 2003. – 272 с.

5. Сухомлинський В. О. Вогнегривий коник. Казки. Притчі. Оповідання / упоряд. і передм. О. В. Сухомлинської. – [2-ге вид.] – К.: Вікар, 2008. – 200 с.

6. Савченко О. Я. Уроки-роздуми за творами Василя Сухомлинського. Методика читання у початкових класах : посіб. для вчителя / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2007. – 334 с.

Анотація

А.Я.Савченко

Художественные произведения Василия Сухомлинского для детей как источник воспитания ценностей

В статье раскрывается роль родного слова как отражателя национальных и общечеловеческих ценностей: вечности и ценности жизни, отношения времени и пространства, гуманизма и толерантности, этики поведения, красоты, любви к родной земле, Родине. Раскрыты источники литературного творчества педагога, рекомендации относительно применения художественных произведений В.Сухомлинского на уроках чтения.

Ключевые слова: *ценности, литературное творчество В.О. Сухомлинского, воспитание словом, тематика произведений для детей, уроки-диалоги.*

Summary

O.Ya.Savchenko

Vasyl' Sukhomlyns'kyi's Works of Art for Children as a Source of Teaching Values

The role of native word as a reflector of national and universal values: eternity and value of life, relationa of time and space, humanism and tolerance, ethics of behaviour, beauty, love to the native land, Motherland is revealed in the article. The sources of literary creativity of the pedagogue, recommendations as for implementation of V.Sukhomlyns'kyi's works at the lessons of reading are shown.

Key words: *values, literary creativity of V.O.Sukhomlyns'kyi, teaching by the word, subject area of works for children, lessons-deliberations, lessons-dialogues .*

Дата надходження статті:

„2” вересня 2011 р.

УДК 37.013:372.04

О.В.САРАЄВА

кандидат педагогічних наук

(м.Херсон)

Погляди сухомлинців на початкову освіту

У публікації представлено погляди дослідників спадщини В.Сухомлинського на проблеми навчання й виховання молодших школярів у Павлівській середній школі. Закцентовано на кандидатських дисертаціях як одній з форм вивчення педагогічної спадщини В.Сухомлинського

Ключові слова: *сухомлинці, початкова освіта, кандидатські дисертації.*

Педагогічна система В.Сухомлинського є особливим явищем в українській педагогічній думці ХХ ст. Вона впродовж тривалого часу викликала інтерес багатьох учених, громадських діячів як на батьківщині (М.Антонець, Л.Бондар, Н.Калініченко, О.Савченко, О.Сухомлинська, В.Федяєва та ін.), так і за кордоном (М.Біблюк, М.Богуславський, А.Кокеріль, М.Мухін, В.Риндак, Ли Цзихуа та ін.).

Педагогічна система В.Сухомлинського, становить собою сукупність елементів педагогічного процесу, відображає засоби, методи, форми та прийоми досягнення поставленої мети. Вона цінна своєю цілісністю, завдяки якій набуває практичного дієвого характеру. Аналіз монографій та публікацій ученого показав, що життя, діяльність, науково-педагогічна спадщина В.Сухомлинського – це цілісна, науково-виважена, обґрунтована педагогічна система, яка була вибудована автором на основі розв'язання буденних навчально-виховних проблем упродовж 50-70-х рр. ХХ ст. У період, коли відступ від регламентованих норм трактувався як антирадянська діяльність і призводив до морального і фізичного знищення діячів.

Педагогічна система В.Сухомлинського знайшла свою реалізацію в авторській школі, що являє собою школу-комплекс, школу-родину, школу-лабораторію, школу радості і виховання справжньої всебічно розвиненої особистості, школу співдружності поколінь. Таким чином, в авторській школі Василя Сухомлинського упродовж 1948-1970 рр. були реалізовані його власні теоретичні погляди щодо управління, навчання і виховання, вироблені з урахуванням сучасних наукових надбань та вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду.

Значне місце в педагогічній системі В.Сухомлинського належить навчання дошкільнят і молодших школярів. Головним завданням навчання молодших школярів у Павлівській школі було:

- навчити дітей „читати, писати, спостерігати, висловлювати свою думку” [12, с.276];
- „щоб найперші поняття і уявлення про добро і зло, правду і неправду, гідність і негідність знайшли своє втілення в моральних стосунках між дітьми” [12, с.40].